

יידיש בישראל – תדמית ומציאות

1. מבוא

במלאת 100 שנה לחידוש הדיבור העברי, עם השתרשותה של הלשון העברית בארץ והפיכתה לשפת יום יום, מתעוררת לא אחת השאלה: מה מעמדה של יידיש בימינו?

העברית והיידיש שימשו גורמים חשובים בצמיחת הלאומיות היהודית בראשית המאה ה-20. באמצעותן התרחש שילובו התרבותי של העם היהודי בחיים המודרניים.

היידיש עדיין מדוברת בבתים של משפחות רבות ממזרח אירופה, אך אינה נתפסת עוד כלשון מתחרה על מעמד דומיננטי.

העברית לעומת זאת, בתהליך החיאתה והפיכתה לשפת יום יום, הפכה לגורם המאחד יהודים בעלי רקע תרבותי מגוון. סביר למדי, שאין אומה שומרת על שתי שפות בשעה שאחת ממלאת כבר את כל הפונקציות התרבותיות (פִּישְמאַן 1989: 11).

בארץ ובחול' נשמעים הדים כמו: מי צריך יידיש? יידיש למה? מה יהיה הנוק, אם היידיש תיעלם? מה המיוחד שביידיש? מה עושה אותה לשפה שאינה גוועת?

ניתן לדון במעמדה של לשון על פי מספר התייחסויות:

א. חברתית; ב. לשונית; ג. רגשית; ד. ערכית.

א. מבחינה חברתית – היידיש היא לשון תקשורת, כלי קומוניקטיבי, 'לינגואַה פראנקה'. היא חוליה מקשרת בין ארצות ובין יבשות. אפילו במקומות נידחים ביותר בעולם יימצאו יהודים דוברי יידיש, ולשון הקומוניקציה בשעת הצורך תהיה יידיש.

ב. מבחינה לשונית – היידיש ניזונה הרבה ממקורות העברית, נוסף ליניקתה משפות אחרות כארמית, גרמנית, צרפתית במאה ה-13, סלאבית ורוסית מן המאה ה-19. קיימות בה מאות מלים עבריות, שאין להן תחליף, ומצויים בה ניבים עבריים השגורים בה, עד כי כמעט נשכח מקורם העברי. בימינו התהפך הגלגל, והיידיש לא רק מושפעת מן העברית, אלא גם משפיעה עליה השפעה גלויה ע"י תיבול מלים ביידיש בעברית וגם השפעה סמויה ע"י תרגומי שאילה.

ג. מבחינה רגשית – היידיש היתה ונשארה לשון אינטימית חמה. היא אמצעי דיבור פשוט ללא גינוני טקס. יש בה נשמה. יודעי היידיש אוהבים אותה.

ד. מבחינה ערכית – היידיש נוצרה והתפתחה כדי לבטא את הזהות היהודית – היא יותר מלשון. היא אידיאולוגיה. היידיש שמרה על היידישקייט. היא שיקפה את הערכים המסורתיים של התרבות היהודית, שנבנתה ע"י יהודי אשכנז ופרחה במזרח אירופה. בקרב יהודי הגולה היא שימשה ומשמשת עד היום חומת מגן מפני היטמעות בסביבה.

2. היידיש בכלי

במזרח אירופה היתה היידיש כלי בחיי חולין, שפת יום יום לצד העברית, לשון הקודש, שיהודים חרדים אסרו להשתמש בה לצרכי חול. הדיגלוסיה היהודית במאות ה-19 וה-20 היא ירושה מהחברה של ימי הביניים. בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה שמונים אחוז מיהודי התפוצות השתמשו ביידיש בחיי היום יום, ואף יצרו בה (מאהלר 1954: 371). בסוף המאה הקודמת נחשבה היידיש כמעט לשפת העם כולו. בארץ-ישראל, גם לאחר ההכרזה על חידוש הדיבור העברי, לא היתה העברית מדוברת אלא מעט. המצב הלשוני, המתואר בספרות של אותה תקופה, מוכיח, ששרר בארץ בליל של לשונות.

והרי עדות מ-1904: "בכל המושבות היה עדיין הז'ארגון שליט בכל תקפו וכל אשר היטה את אוזנו לשירת הילדים בבתים וברחובות שמע על הרוב את צלצול היידיש". (בר אדון א. 1985: 64).

וכן עדות נוספת מפי מורה מאותה תקופה: "מרוכים בארץ יודעי עברית, אבל מועטים מאד, וכמעט שאינם בנמצא, המשתמשים בה, למעשה לצרכי יום יום. השאלה היא כיצד הופכים יודעי עברית לדוברי עברית" (צמח 1965: 122). לפי מחקרים של הסטטיסטיקאים שמלץ ובקי (שמלץ-בקי 1975: 16-17) על כל 100 יהודים בא"י מ-1919 השפות העיקריות היו: עברית 40%, יידיש 36%, ערבית 18%, לדינו 4%, אחר 2%. על כל 100 שלא השתמשו בעברית כלשון עיקרית: יידיש 59%, ערבית 30%, לדינו 7%, אחרים 4%. עד 1948 היתה יידיש הלשון השימושית ביותר של אלה, שלא השתמשו בעברית כשפה עיקרית. מעמד הלשונות השתנה ב-1961. ערבית תפסה מקום ראשון, אם כי אחוז נמוך יותר מאשר היה ליידיש (27.5% לעומת 46.8% ליידיש ב-1948).

ב-1960 קבע הסקר הסטטיסטי:

א. עברית שימשה במידה רבה בעבודה. היא הפכה לשון עיקרית: 48% השתמשו בעברית בחיי יום יום כשפה עיקרית או כשפה נוספת.

ב. השימוש בעברית בדיבור גבר בין בעל ואשה ובין הורים וילדים. לדעת הסטטיסטיקאים שמלץ ובקי אופייניים נתונים אלה לאוכלוסיה של המבוגרים בישראל, המורכבת ברובה מעולים, שלא גדלו כדוברי עברית. ניתן ללמוד על מעמד הלשון העברית, וניתן לחזות את מעמד השפות האחרות, כשדור זה יוחלף בילדיו (שמלץ-בקי 1965: 38-39).

מן הסקר הנ"ל ניתן גם להצביע על שימוש רב יותר ביידיש בארץ לעומת השימוש בה ע"י אותם דוברים בהיותם בחו"ל לפני עלותם ארצה. עולים שבחור"ל ידעו יידיש,

אך השתמשו בלשונות המקומיות, חזרו להשתמש בה בישראל. בייחוד בתקופה הראשונה לעלייתם (שם: 18). היא שימשה כאמצעי קומוניקציה בישראל, וזאת כפונקציה של אי שליטה בעברית.

הגורם הפונקציונאלי ניצב בראש הסולם במחקר שמירת לשונות האם בישראל. ככל שהשליטה בעברית מעטה יותר, דרגת השמירה על לשונות האם גבוהה יותר. במחקר על היידיש בישראל ב-1974 (פישמן 1974) הצטיירה יידיש כלשון אם באחוז גבוה באוכלוסיית המבוגרים יוצאי אירופה.

תפיסתה כלשון מדוברת בארץ השתקפה באמירה: "בישראל מדברים יידיש, קוראים אנגלית וכותבים עברית" (אבינרי י., מעריב, 15.12.1972). לפי דבריו של יצחק קורן, יו"ר המועצה העולמית למען יידיש, משתמשים ביידיש רבע מיליון יהודים בחיי יום יום. יודעים פאסיביים של הלשון קיימים במידה רבה יותר (קורן 1978).

לא רק בארץ אלא גם בארה"ב היידיש היא בראש וראשונה, לשון תקשורת, לשון פנימית של קבוצה. היא שימשה גשר זמני בתהליך ההתאקלמות בחיים האמריקאניים. בקרב החרדים היא משמשת כשפת יום יום בכל התחומים, אך מתחילה היחלשות שלה בקרב חוגים פחות חרדים ובלתי חרדים. בפעולות חברתיות ובאירגונים היהודיים החברתיים משתמשים כיום בארה"ב בעברית, אך בשיחות בבית עם ההורים ועם הסבא והסבתא לשון הקומוניקציה היא יידיש. מבוגרים משתמשים בה בשיחותיהם (שמירתה ע"י הדור השני קשורה למידת השימוש בה בבית ההורים; פלץ 1989). יש המבינים אך אינם מדברים. הם מכונים 'שותקי היידיש' (יידיש שוויצערס). הגיל אינו מהווה גורם מכריע במידת השליטה בלשון. הגורם העיקרי הוא הרקע הלשוני בבית. אלה שמדברים יידיש בבית ההורים במשך שנים רבות, שולטים בה.

3. היידיש כערך

לשון היא ערך, היא עצם הווייתו וחוויתו של עם, כדברי הפתגם הצרפתי 'השפה היא העם'. אם כך, הרי היידיש היא:

- א. סמל לזהות יהודית;
- ב. סמל לתרבות יהודית וחלק מן ההיסטוריה היהודית;
- ג. סמל ללאומיות יהודית בתקופה מסוימת;
- ד. ערך נוסטאלגי, סנטימנטאלי.

א. יידיש היא גשר ליהדות, ל'יידישקייט', עבור חלק גדול מן העם היהודי. כדברי היידישיסט מאקס ווינרביץ: 'יידישע ווערטער זענען יידישע ווערטן'. (מלים ביידיש הן ערכים יהודיים, ווינרביץ 1968). 'יידישקייט' ויידיש הן כמעט מלים נרדפות. היידיש היא פועל יוצא מן 'יידישקייט' באורח החיים היהודיים, ותמצית החיים היהודיים מכונסת בסגנון, באוצר המלים ובביטויים. מקובלת היתה התפיסה, ש'יידן רעדן יידיש' (יהודים מדברים יידיש). לפי מחקרו של י. פישמן, סבורים צעירים

באמריקה, כי בישראל מדברים הרבה יותר יידיש מאשר באמריקה. מדוע? כי זוהי מדינה יהודית (פישמן 1978). ביהדות מזרח אירופה, ככל שרחוקים מן היידיש, רחוקים יותר מן המאפיינים היהודיים כמו שנאמר: "מי שלא יודע לשון קודש, הוא עם הארץ, מי שלא יודע יידיש הוא גוי". (מדברי חיים זיטלובסקי בוועידת צ'רנוביץ 1908). היא אינה שפה זרה, אלא לשון יהודית. היא שייכת לעם היהודי בלבד ולא לשום עם אחר. במחנה החרדים בארץ ובחול היא משמשת עד היום כשפה העיקרית. היא נוצרה והתפתחה כדי לבטא את הקיום היהודי. היא מעין מעטה לשוני של הקיום היהודי, ושימשה ומשמשת חומה, שעצרה את ההיטמעות של היהודים בסביבה הנוכרית. מחקר היידיש קשור לבעיית הזהות היהודית (אחד המאפיינים של הזהות היהודית, לפי מחקרו של פרופ' ש. הרמן, הוא העמדה כלפי היידיש, הרמן ש. 1970).

ב. יידיש היא חלק מן השרשים של העם במזרח אירופה. היא מקור המכיל היסטוריה של מאות שנים בחיי יהדות אשכנז. כדי לשמור על זהות יש צורך בעבר, ויידיש משקפת אלף שנים של אותו עבר. צמיחת ספרות ביידיש, עיתונות ביידיש ותיאטרון ביידיש העלתה את חשיבותה במאה ה-20. יצירותיהם של פרץ, מנדלי ושלוס-עליכם הפכו קלאסיות. תרבות מפוארת ביידיש פרחת בדור שקדם לשואה. יידיש הפכה כיום מ'מאמע לשון' ללשון הספר. תרבות יידיש מגלמת בתוכה אוצר רוחני כביר של תרבותנו הלאומית.

ג. עליית מעמד הפועלים היהודי בראשית המאה ה-20 הפכה את לשון ההמונים, יידיש, לכלי חשוב של התנועה הסוציאליסטית המהפכנית. התנועה היהודית הפוליטית החלה להדגיש את חשיבות הלשון כדוגמת מיעוטים לאומיים מודרניים אחרים. האידיאולוגיה של יידיש שילהבה את הדמיון של תנועת הפועלים היהודית, ושוב לא ראו בה ז'ארגון (עגה) אלא לשון בעלת חשיבות לאומית. לפי תפיסת תנועת היידישיסטים בוועידת צ'רנוביץ 1908, העברית אינה אלא שפת העבר, שפת התרבות, ואילו יידיש – שפת התחייה הלאומית ולשון העתיד. נוצר קונפליקט חריף בין ההבֶּרֶאִיסְטִים ובין היידישיסטים. הפשרה, שהושגה במאבק בין שני המחנות, הגדירה את היידיש לא כשפה הלאומית אלא כשפה לאומית (כלי ה' הידיעה) של העם היהודי.

ד. על היידיש אמר ביאליק: "עברית רעדט מען – יידיש רעדט זיך". רבים מדוברי העברית, שגדלו על ברכי יידיש, חוזרים אליה. כשרוצים לספר בדיחה, עשוי תיבול אמרות במלים ביידיש, תוך כדי דיבור בעברית, ליצור הרגשה חמימה וביתית, בבחינת "א' מחייה צוריעדן יידיש".

יידיש היא לשון אינטימית ורגשית. היא מזוהה עם רכות ורגש ומושרשת עמוק בנפש דובריה, עד כדי כך, ששוללי ההשפעות הזרות על העברית מתריעים נגד השפעת היידיש, המשעבדת לרוחה את דוברי העברית. יש הרואים בעברית המדוברת כיום עדות חיה ליידיש כיסוד נפשי חזק ועמוק בקרב ישראלים ממוצא אשכנזי (ורדי צ. 1971).

4. מאמצים לשימור היידיש בישראל

בשנת 1976 נוסדה בארץ המועצה העולמית ליידיש ולתרבות יהודית, והיא פועלת ב־41 ארצות למען חיזוק תרבות יידיש והרחבתה (יידיש ידיעות 4, ספטמבר 1979). במושב הרביעי של המועצה הלאומית, שהתקיים ב־1985 בתל־אביב, הכריז נשיא המדינה דאז, מר חיים הרצוג, כי מדינת ישראל מקבלת בברכה את התעוררות היידיש. זו היתה מעין הכרה רשמית ביידיש. בעקבות הנ"ל ננקטו פעולות שונות:

א. אירגון דור ההמשך – זו קבוצה מרכזית המורכבת מגילאי ביניים, ומטרתה לשמר את המורשת ולהעבירה לדורות הבאים. הדור הצעיר רוצה להיכנס להיכל היידיש, לחזור לשורשים ולשמור על ערכים, שנוצרו באלף השנים האחרונות. גובר העניין בחקר הלשון, מקורותיה, הפולקלור והספרות ביידיש. קבוצת דור ההמשך מקיימת פעולות בעלות אופי עיוני, תרבותי וחברתי. ניתן לציין כמפנה את הכנס הבינלאומי ליידיש ולתרבות יהודית, שהתקיים בלונדון ביולי 1988, במפגש הבינלאומי של צעירים מ־12 ארצות הובטחה פתיחת דף חדש.

ב. הוראת היידיש בבתי־הספר החלה לפני 20 שנה – אך במספר קטן של בתי־ספר, כמו ביי"ס תיכון בקרית חיים ועוד 2 בתי־ספר בירושלים. רק ב־1984 החלה הוראת יידיש לקבל תאוצה. לאחר שגדלו כבר מספר דורות, שהעברית היא שפת אמם, יכול משרד החינוך להכריז, שהוא רואה בעין יפה הוראת יידיש בבתי־הספר התיכוניים כלשון בחירה מתוך זיקה למורשת תרבות (גוטמן תשל"ח).

לדברי המפקח על הוראת היידיש ב־1989, יש קרוב ל־1,500 תלמידים לומדי יידיש ב־17 מוסדות באיזור הקריות, הרצליה, רעננה, תל־אביב, רמת־גן, חולון, ראשון לציון, רחובות ובאר־שבע. לא בכל בתי־הספר קיימת האפשרות לגשת לבחינת בגרות ביידיש. שם לומדים אך ורק לשם הנאה (היידיש היא לא אֶלטע זאַכן, ראש ו, גליון 79, אוקטובר 1989).

לדבריו למדו בשנת תשנ"ו 56 תלמידים יידיש ברמה של 5 יחידות לימוד ו־74 ניגשו לבחינת בגרות ביידיש. הוראת יידיש כלשון בחירה היא החלטה של מנהל ביי"ס, לרוב על פי דרישת ההורים או אם הוא עצמו משוגע לדבר, אך אין הנחייה הנובעת מהחלטת צמרת משרד החינוך.

בשנת תשנ"ו לימדו יידיש ב־52 בתי ספר: 26 בתי־ספר יסודיים, 12 חטיבות ביניים ו־14 בתי ספר על יסודיים בערים אלו: הרצליה, רעננה, כפר סבא, תל־אביב, חולון, ראשון לציון, רחובות, יהוד, רמת־גן וקרית ביאליק.

ג. יו"ר הוועד של המועצה העולמית למען יידיש, היה מר יצחק קורן ז"ל, איש פעיל ומדרבן מתוך אמונה בסיסמה 'אם רק נרצה – אין זו אגדה' (יידיש ידיעות 4, ספטמבר 1979). הוא חשב, שיש להתנגד להשקפה, שיידיש שייכת לדור המבוגרים בלבד. יש לפעול תחילה בממדים קטנים במועדוני תרבות, למשוך את הדור הצעיר לתרבות היידיש. יש להנהיג לימודי עברית ויידיש בבתי־הספר היהודיים בגולה, כי לשון המדינה אינה יכולה לשמש תחליף לאומי או רגשי ליידיש.

ד. התיאטרון ביידיש קיבל בארץ תנופה עם גלי העלייה של שנות ה-50 וה-60. לדברי המבקר חיים גמזו, מדינת ישראל הפכה בשנים האחרונות למעוז התיאטרון היהודי, שחדל להתקיים בתפוצות עצמן (גמזו 1960). התיאטרון ביידיש הוא בעל המוניטין הרב ביותר בארץ מבין שאר התיאטרונים בלועזית. במדגם מרואיינים, שדריג מניעים לביקור בתיאטרון יידיש, הגיע לראש הסולם הנימוק: 'מבין טוב יותר' ואחריו הנימוק: 'מעורר זכרונות מימים עברו'. אמנם הנושאים שהועלו לא קצרו הצלחה. הביקורת יצאה נגד נושאי ההצגות, המחזות הקלילים והבלתי רציניים, נושאים מיושנים וחוזרים על עצמם, שמטרתם לברר, לגעת ללב, ואינם משאירים מטען למחשבה (פישרמן 1973). אף על פי כן סיפקו ההצגות ביידיש את צורכי הקהל, הצמא להצגות ביידיש, ואינו מוצא תחליף להן בלשון העברית.

בקונגרס הבינלאומי ליידיש בירושלים הכריזו שר החינוך והתרבות, מר זבולון המר, על הקמת תיאטרון ביידיש. עשר שנים לאחר מכן הוקם בתל-אביב תיאטרון עירוני ליידיש בהנהלת שחקן 'הבימה' שמואל עצמון. הוא נושא את דגל מחנה התיאטרון היידי. בתיאטרון היידי היתה רמה תרבותית גבוהה מאוד (עצמון 1988). לדברי השחקן שמואל סגל ז"ל 'אפשר ביידיש לעשות מה שאי אפשר לעשות בשום שפה אחרת. המלודרמה ביידיש הופכת להיות משהו חם ואינטימי. מה שנראה ונשמע בעברית כשמאלץ שמנוני, מתגלגל ביידיש על הלשון כחלב ודבש, טעם של בית אהוב ורחוק' (שם, שם). לדעתו של עצמון התיאטרון העברי כבר התבסס, הגיע הזמן לשמר את טעמה של השפה היידיית. בארץ יש הרכב גדול של שחקנים מהשורה הראשונה המופיעים בעברית, אבל ליבם קשור בעבודות ליידיש (עצמון 1987). להצגה של 'הבימה' מירלה אפרת היתה הצלחה עצומה (מעריב 19.4.89). עם ההצגה המגילה יצאו לסיבוב הופעות באירופה. מחזהו של שלום-עליכם קשה להיות יהודי החזיר את הצופים לימים רחוקים. המלודרמה ביידיש הפכה למשהו חם, אינטימי, מתגלגל על הלשון (מעריב 22.1.1988). קומיקאים ישראלים כמו יעקב בודו, מוטי גלעדי וגדי יגיל נרתמו למשימה להעלות הצגות ביידיש.

ה. חברי דור ההמשך עורכים חוגי בית למוסיקה ורדיו בערים הגדולות. בהרצליה נערך ערב שירי יידיש תחת הסיסמה 'צוזאמען' (ביחד) (נובמבר 1989). בערים אחרות התקיימו חוגים לאוהבי יידיש וערבי שירה והומור. גם בקיבוצי עמק הירדן נערכו מפגשים דומים (לעתים גם בני עדות המזרח נטלו חלק במפגשים אלה). במוזיאון הארץ בתל-אביב נערך ערב שירי לאדינו ושירי יידיש (פברואר 90) בחסות עיריית תל-אביב ושר החינוך דאז יצחק נבון. בהיכל התרבות בתל-אביב נערכו קונצרטים למוסיקה ביידיש ופסטיבל שירים ביידיש. קונצרט לשירי יידיש נערך מטעם רשות השידור בבית המורה בתל-אביב (יולי 1981).

ברדיו מתקיימים שידורי חדשות ביידיש. וכן שודרה ברשת ב' מדי שבוע ביום ד' בשעות 20:00-22:00 תכנית שירים ביידיש 'צימוקים ושקדים'. יתר על כן: תכנית בטלוויזיה במוצ"ש 'עין בעין'. בערד הוקמה חבורת זמר 'ניגון עתיק', אשר בין חבריה גם יוצאי עדות המזרח. ביוני 1989 נערך יום עיון בשם 'יידישע מעשיות' בבית אריאלה בתל-אביב. בדברי הסיכום באותו יום עיון אמר יוסף בר-אל: "קיימת תחייה מחודשת. מעין רנסאנס, ליידיש בארץ, אך היא מתנהלת בצעדים קטנים".

5. יידיש בכלי וכערך על פי מידגם מרואיינים

5.1 דרך איסוף המימצאים

א. מידגם מרואיינים

המידגם שבחרתי כלל: (א) 80 תלמידים בני 16-18 לומדי יידיש בבי"ס תיכון בקרית חיים, 37 שאינם לומדים יידיש בבי"ס תיכון עירוני ג' בחיפה (התלמידים ברובם בני משפחות אשכנזיות). (ב) 52 מבוגרים – 21 סטודנטים באוניברסיטת חיפה, 15 אחיות בקורס סיעוד, 16 מורים בבי"ס על-יסודי. מידגם זה איננו מקרי לחלוטין. בחרתי בקבוצת תלמידים הלומדת יידיש, ולעומתה בקבוצת תלמידים, שאינה לומדת יידיש, שהוריהם יוצאי אירופה המזרחית, כדי לבדוק מהי עמדת הדור הצעיר כלפי יידיש. הוספתי מידגם מבוגרים בני 20 עד 50 כדי לבחון, אם יש הבדל בעמדות בין הנוער ובין המבוגרים. רוב הנשאלים הם חילוניים. מידגם זה איננו מהווה מידגם מייצג, אך הוא יכול לשקף במידה מסוימת את הלוך הרוחות כלפי יידיש בימינו.

ב. השאלון

בדיקת העמדות כלפי יידיש אינה יכולה להיות עצמאית ללא בדיקת ידיעת הלשון והשימוש בה. קל יותר להתייחס ללשון מוכרת, שיש בה שימוש מסויים, מאשר ללשון שאין זיקה אליה. השאלון, שניתן למרואיינים, כלל 15 שאלות סגורות ושאלה אחת פתוחה, המאפשרת למרואיין להתבטא כיצר מצטיירת שפה זו בעיניו (שאלה 17 בדקה נתוני רקע, השאלות 1-8 נגעו בתחום ההבנה של יידיש והשימוש בה. שאלות 9-16 – בתחום ידע ועמדות בנושא ההתעוררות כלפי יידיש בישראל). השאלון הועבר בקרב המרואיינים התלמידים, הסטודנטים והאחיות בזמן שיעור בבי"ס או באוניברסיטה, ובקרב המורים בחדר מורים. כל הקבוצות רואיינו במאי 1989 (לפני גל העלייה מבריה"מ לשעבר).

5.2 סיכום הממצאים

בדיקת השימוש ביידיש בקרב מידגם מרואיינים מוכיח, כי אחוז המשתמשים ביידיש בקרב הורי המרואיינים, כלומר הדור שגדל על ברכי יידיש, נע בין 19% ל-56%. אחוז המשתמשים ביידיש בקרב קבוצת המרואיינים נע בין 7% עד 19%. דרגת הבנת השפה היא אמנם גבוהה יותר בקרב קבוצת המרואיינים, היא נעה בין 11% עד 69%. אך הבנה בלבד ללא שימוש חי בה אינה מבטיחה קיום לשפה. במציאות הישראלית העברית היא השלטת. התהפכו היוצרות. השפה העברית, שהיתה ערך הפכה גם לכלי, המסמל את ערך הזהות הישראלית, ואילו יידיש, שהיתה כלי יומיומי בקרב חלק גדול מן העם היהודי באירופה, הפכה להיות ערך בלבד.

ובאשר השפה הפכה לערך, עולה כלפיה המודעות לצורך בהתעוררות. ההתעוררות כלפי יידיש חלה בעיקר מתוך נוסטלגיה. באופן כללי, אנו עדים לתופעה של חזרה לשרשים בקרב הציבור הישראלי, והתעוררות כלפי יידיש היא

חלק ממנה. המימד הערכי של יידיש בא לידי ביטוי בעמדות כלפיה לגבי חשיבות השמירה עליה (בארץ ובגולה) וגם לגבי הערכת המשך קיומה. 69% מן המרואיינים הצביעו על חשיבות השמירה על יידיש בארץ ו-76% על שמירתה בגולה. 76% מן המרואיינים צופים המשך קיום ליידיש בארץ, ואילו 92% – בחו"ל. יידיש מצטיירת בנימה חיובית ובנימה שלילית גם יחד. התומכים בשמירה על יידיש מעלים עיסוקים כמו נוסטלגיה, זהות יהודית, שפת תקשורת בעם היהודי, 'לינגואה פראנקה'. הנימה החיובית כלפיה (46,9%) והנימה השלילית כלפיה (49,3%) מאוזנות. אלה שאינם תומכים בשמירה על יידיש מעלים נימוקים, כגון שזו שפה מיותרת, שמרבית האוכלוסייה אינה מדברת בה בחיי היום יום, שהשימוש בה ידעך ממילא באופן טבעי ושהדור הדובר בה גם הוא הולך ונעלם.

מבחינת דירוג האסוציאציות כלפי היידיש ניתן לציין (באחוזים):

24	א. זו לשון של זקנים
18	ב. זו לשון מעוררת נוסטאלגיה
17	ג. זו לשון מוגבלת לעדה האשכנזית
15	ד. זו לשון גלותית
8	ה. זו לשון יהודית
6	ו. זו לשון ספוגה הומור
5	ז. זו לשון עשירה בשירים
3	ח. זו לשון מעוררת זכרון השואה

במימד האסוציאטיבי היא נתפסת יותר כשפת זקנים, יותר מאשר שפה גלותית, פחות כשפה אחוזה בהומור. במימד האסוציאטיבי 33% מקרב הסטודנטים ציינו, כי יידיש מתקשרת בעיניהם לאשכנזים. בקרב התלמידים, שאינם לומדים יידיש, 16% ציינו, כי זאת שפת האשכנזים ה'פולנים'. שתי הקבוצות הרחוקות יותר מידיש מזהות אותה יותר מן האחרות כשפת האשכנזים, בשעה שצריכים היו להגיב בצורה ספונטנית, ואילו בשעה שנשאלו, כיצד מצטיירת שפה זאת בעיניהם התשובה היתה שקולה ומבוקרת יותר, ורק אחוז נמוך מבין הסטודנטים זיהה אותה כשפת האשכנזים.

גם לגבי תפיסתה כשפה גלותית קיים הבדל בין המימד האסוציאטיבי ובין אופן הצטיירתה. בקבוצת האחיות תפסו 26% את היידיש כשפה גלותית, כשמדובר במימד האסוציאטיבי, לעומת זאת לא הוזכרה נימה זאת כלל, כשנשאלו כיצד שפה זו מצטיירת בעיניהן. כנ"ל לגבי קבוצת התלמידים, שאינם לומדים יידיש: 32% תפסו אותה כשפה גלותית, לעומת 8% בתשובה המבוקרת. במימד האסוציאטיבי נתפסת יידיש בקרב קבוצת המורים פחות כשפה הומוריסטית בהשוואה לתשובה המבוקרת. לגבי תפיסתה כשפת זקנים ניכר הבדל בתגובות, כשמדובר במימד האסוציאטיבי או בתשובה המבוקרת.

לגבי כלל המרואיינים במימד האסוציאטיבי – 24% תפסו את יידיש כשפת זקנים, לעומת 18% בתשובה המבוקרת. בקרב התלמידים, בעוד שרק 9% מן

הלומדים יידיש הצהירו, כי היא מצטיירת בעיניהם כשפת זקנים, הרי 44% מביניהם הודיעו, כי היא נתפסת כשפת זקנים על ספסל בקופת חולים. הזהות היהודית, שידיש מסמלת, מדורגת במקום חמישי גם מבחינת אופן הצטיירותה וגם מבחינת האסוציאציות שהיא מעלה (קיים הבדל בדירוגה בקרב גילאים מבוגרים יותר ובקרב בני נוער לעומת גילאי הביניים).

העמדות כלפי יידיש מושפעות מנתוני הרקע כמו גיל, מוצא, עיסוק, ידיעת היידיש ולימודה.

1. השפעת הגיל ניכרת בדרגת התמיכה בשמירה על היידיש, במודעות להתעוררות כלפיה, ובאופן הצטיירותה. המבוגרים יותר תומכים בשמירה עליה, מודעים יותר להתעוררות כלפיה, ומתייחסים בנימה חיובית יותר אליה לעומת הצעירים. גם האסוציאציות כלפיה מושפעות מן הגיל. האסוציאציות קשורות לעולמו של המרואיין ולנסיון חייו. בקרב מבוגרים יותר, שגדלו על ברכי המסורת, מצטייר הקשר בין יהודי ובין שימוש ביידיש. בקרב בני הנוער היידיש מצטיירת כשפת החרדים. בקרב גילאי הביניים שולטת החילוניות יותר, ולכן אין יידיש מצטיירת כסמל הזהות היהודית. אסוציאציות של זקנים, אשכנזים וגלותיות מתעוררות יותר בקרב הצעירים, ובקרב בני הנוער מתעוררות אסוציאציות של פינוק, שירים, סיפורי סבתא, שעל ברכיהם גדלו. הנוער אינו מודע עדיין לנוסטלגיה, אך הוא מודע לזיקה שבין התעוררות הרגש היהודי ובין הדיבור ביידיש, זאת עקב ההקצנה החברתית והפילוג בין חילוניים ודתיים. אצלם הדיבור ביידיש מזוהה עם קבוצת החרדים.

2. השפעה מסויימת על העמדות כלפי יידיש יש גם למוצא ולעיסוק. הצטיירות יידיש כשפת אשכנזים ניכרת, אם כי בצורה מזערית, בקרב מרואיינים (לא בני נוער) יוצאי משפחות שאינן אשכנזיות. בקרב בני נוער לא השתקפה תופעה זאת, ככל הנראה עקב היחלשות הפער הערתי. בקרב המרואיינים מקבוצת המורים והאחיות יש אחוז גבוה יותר המבינים יידיש ומשתמשים בה. לכן גבוה יותר אחוז הרואים בה שפה, שההומור הוא חלק ממנה. המוצא של המרואיינים מן הקבוצות הנ"ל, גם הבנת השפה והשימוש בה, הפגישו אותם עם מאפייני השפה ועם תדמיתה בעיני דובריה. בקרב דוברי היידיש היא נתפסת כשפה עסיסית, בעלת הומור, שניתן לספר בה בדיחות (אין סיפור הבדיחה בעברית דומה לבדיחה ביידיש). בקרב הסטודנטים נמוך ביותר האחוז של בני מוצא אירופי, וכתוצאה מכך נמוך ביותר האחוז של המבינים יידיש ושל המשתמשים בה (בקבוצת המרואיינים המבוגרים).

בקרב הקבוצה הנ"ל אחוז התומכים בשמירה עליה בארץ ובגולה נמוך יותר משאר קבוצות המבוגרים, וגבוה יותר אחוז המצהירים, כי שמירה עליה בארץ ובגולה אינה חשובה כלל.

לעיסוק השפעת מה על העמדה כלפי יידיש, אם כי מתערבים משתנים נוספים, כך שקשה לבודד את מרכיב העיסוק בלבד. בקרב המורים נתפסת יידיש כשפה נוסטלגית, עשירה ובעלת הומור. לעומת זאת בקרב האחיות היא נתפסת כשפת אשכנזים ויהודים עקב מגען עם קהל מטופלים מסוג זה.

6. חשיפה לשפה משפיעה על העמדה כלפיה

קיים מיתאם מסויים בין הבנת יידיש והשימוש בה לבין העמדה כלפיה. בקרב המבינים יידיש והמשתמשים בה היא מצטיירת בנימה חיובית יותר. ככל שדרגת ההבנה והשימוש בה יורדת, קטן אחוז המדווחים על הצטיירות החיובית. ראוי להדגיש, כי אחוז המרואיינים שבעיניהם מצטיירת היידיש בצורה חיובית גבוה יותר מאחוז המבינים יידיש, ועוד יותר מאחוז המשתמשים בה. גם אם מידת השימוש בה מצומצמת, מידת התמיכה בה גבוהה. ניכר הבדל בין עמדות המרואיינים בקרב בני הנוער, והוא טמון במידת החשיפה ליידיש ולימוד השפה. לימוד יידיש משפיע על העמדה כלפיה. דרגת האופטימיות לגבי קיומה בהווה ובעתיד גבוהה יותר בקרב לומדיה. בקרב לומדי יידיש גבוה יותר אחוז המצדדים בשמירה עליה בארץ ובגולה, וגבוה יותר אחוז המעריכים, כי היא אמנם תמשיך להתקיים. ואילו בקרב בני הנוער, שאינם לומדים יידיש, גבוה יותר אחוז המצהירים, שאין היא חשובה כלל. ואין לה סיכויים להתקיים בעתיד. הערכת המשך קיומה נובעת מן היחס אליה ומן הרצון, שאכן תמשיך להתקיים. בקרב לומדי היידיש מתעוררות כלפיה אסוציאציות כגון: גולה, זקנים, אשכנזים (לדבריהם, כאמור, אשכנזים 'פולנים' וזקנים על ספסל בקופת חולים).

לגבי האמצעים לשמירה על היידיש ניכרת תמימות דעים, שלפיה בית-הספר הוא האמצעי הראשון במעלה ואחריו בדירוג האוניברסיטאות וחבורות הזמר. גם בארץ וגם בגולה צויין בית-הספר ככלי החשוב ביותר לשמירה על היידיש. בגולה לעומת זאת צויינו חוגי בית וחוגי ספרות כאמצעים יעילים יותר לשמירת היידיש, כתוצאה מאופי חיי הקהילה היהודית, השומרת על צביון מיוחד לצד מעגל החיים הכללי. חבורות זמר ואוניברסיטה צוינו ככלים יעילים לשמירה על היידיש גם בארץ וגם בגולה. מבחינת דירוג מצוי גם התיאטרון בארץ, במקום אמצעי, ואילו הרדיו והטלוויזיה במקומות אחרונים (בארץ יש לרדיו דירוג גבוה יותר). כדי לשמור על היידיש, לא די באמצעי התקשורת, אלא יש ללמדה ולשיר את שירה. יש לשמור על היידיש בשלמות אחת עם הסממנים המיוחדים לה.

מסקנות

מעמד היידיש בישראל בימינו משקף תופעה סוציולינגוויסטית מעניינת, שלפיה שפה שהיתה שגורה בפיו של חלק גדול מן העם היהודי, הצטמצם השימוש בה ככלי והיא הפכה להיות בעיקר ערך. במחקר העמדות כלפיה בקרב מידגם נשאלים נמצא, כי היחס אליה הוא מאוזן. מחד גיסא מצטיירת היידיש כשפה שיש בה מימד נוסטלגי, חמימות והומור. היא סמל לזהות יהודית. מאידך גיסא היא מצטיירת כשפת זקנים אשכנזים, שפה מיושנת וגלותית.

ראוי להדגיש, כי ביחס כלפי יידיש יש להבחין בין המימד הקוגניטיבי ובין המימד האסוציאטיבי. במימד האסוציאטיבי נתפסת יידיש באור שלילי יותר מאשר במימד הקוגניטיבי. לשון זקנים, לשון מיושנת וגלותית עלו יותר במימד האסוציאטיבי,

ונוסטלגיה, הומוהר, 'לינגוואַ פראַנקה' של העם היהודי עלו במימד הקוגניטיבי. המימד האסוציאטיבי משקף תחושות שלא עברו סינון וניפוי כדי לענות על הציפיות הנורמטיביות. ואולם נמצא מיתאם בין המימד האסוציאטיבי לבין המימד הקוגניטיבי, והוא בנושא הזהות היהודית שהשפה מסמלת.

בקרב מבוגרים יותר, שגדלו על ברכי המסורת, יהודי וידיש הם מושג אחד. ואילו בקרב בני הנוער מצטיירת יידיש כשפת החרדים. באשר לקשר בין שדימוש בלשון ובין עמדות כלפי הלשון ניתן לראות, שמידת החשיפה ליידיש ולימודה משפיעים על העמדות כלפיה. בקרב המבינים והמשתמשים בה וכן בקרב הלומדים היא מצטיירת באור חיובי יותר. לימוד השפה מעדן את ההתייחסות אליה ומפגיש את לומדיה עם ערכיה ותרבותה. מידת התמיכה בה גבוהה גם אם השימוש היומיומי החי בה מצומצם.

אף אם אין היידיש ממלאה תפקיד כלשון הרווחת בשימוש של יום יום, הרי מעמדה מכובד כלשון עשירה הטעונה מסורת והיא מצטיירת כישות תרבותית בעלת ערכים שרירים וקיימים.

מראי מקום

בר ארון אהרון תשמ"ו: 'על תרומתה של העליה השניה לתחיית הלשון העברית', דברי הקונגרס העולמי ה-9 למדעי היהדות, חטיבה ד, כרך א, ירושלים, 63-70.

בריאלי יוסף 1989: 'יידישע מעשיות', הרצאה ביום עיון בבית אריאלה, תל-אביב, 6.6.1989.

גוטרמן אלכסנדר תשל"ח: 'יידיש כלשון בחירה בבחינות לתעורת בגרות', החינוך ל', 310-315.

גמזו חיים 1950: מצבו של התיאטרון העברי בישראל, תל-אביב.

ורדי עופר 1989: 'היידיש היא לא אַלטע זאַכן', ראש ו, גל' 79, אוקטובר 1989.

ורדי צבי 1971: 'העברית לאן?', מעריב 1.10.71.

מאהלר רפאל 1954: 'יידיש ועברית לאור המציאות של ימינו', כלל ישראל – פרקים בסוציולוגיה של העם היהודי, בעריכת דינור, טרטקובר ולשצ'ינסקי, מוסד ביאליק, ירושלים, 371-378.

עצמון שמואל 1987: 'תיאטרון יידיש בתל-אביב', מעריב 19.5.87.

- - 1988: מעריב 22.1.88.

- - 1989: מעריב 10.3.89.

פילובסקי אריה 1980: יידיש וספרותה בארץ-ישראל 1907-1948, עבודת דוקטור, ירושלים.

- - 1986: צווישן יא און ניין, וועלטראַט פֿאַר יידיש און יידישע קולטור, תל-אביב.

פישמאן שיקל 1989: 'מיט וואָס איז יידיש אַנדערש – אומה ולשון', אויפֿן שוועל, ניו-יאָרק, יאָנואַר-מערץ.

פישרמן חיה 1973: שמירת לשונות אם בישראל, עבודת מ.א., האוניברסיטה העברית, ירושלים.

פלץ ירחמיאל תשמ"ט: 'יידיש כשפת הדור השני של יהודי ארה"ב' (ביידיש), הקונגרס העולמי ה-10 למדעי היהדות, חטיבה ד, ירושלים.

- צמח שלמה 1965: שנה ראשונה, עם עובר, תל-אביב.
- קודש שלמה תשמ"א: 'לשון אידיש אינה לשון קודש', חד האולפן, אוקטובר 1980, ירושלים.
- קורן יצחק 1978: יידיש דייעות, נובמבר 1978, נומ' 1, 6-8.
- - 1987: 'מכתבים לעורך', מעריב 4.12.87.
- שידורי ישראל 1988: 'היידיש לאן - רשמים בעקבות כנס בינלאומי ליידיש ולתרבות יהודית בלונדון', רשת ב', יולי.
- Goldsmith E. S. 1972: Architects of Yiddishism at the Beginning of the Twentieth Century, Brandeis University, U.S.A.
- Herman S. N. 1970: Israelis and Jews, Random house, New York.
- Weinreich Max 1968: 'Yiddishkayt and Yiddish, on the Impact of Religion on Language in Ashkenazic Jewry', The Sociology of Language, edited by J. A. Fishman, New York.
- Fishman J. A. 1965: Yiddish in America, Bloomington, Indiana.
- Fishman J. A. and Fishman D. E. 1974: 'Yiddish in Israel', International Journal of the Sociology of Language, 125-146.
- Fishman J. A. 1981: Never Say Die, Mouton, The Hague.
- Smelz U. D. and Bachi R. (1975): Hebrew as Everyday Language of the Jews in Israel, Jerusalem.